

**SULTAN I. MURAD
HUDÂVENDİGÂR ve DÖNEMİ**

BURSA

OSMANGAZI BELEDİYESİ YAYINLARI

Ulubatlı Hasan Bulvarı No: 6 Santral Garaj / Bursa

Tel: 0.224.444 16 01 Faks: 0.0224.270 70 63

www.osmangazi-bld.gov.tr

Sultan I. Murad Hudâvendigâr ve Dönemi

Yayın Kurulu:

Prof. Dr. Mefail Hızlı

Prof. Dr. Özer Ergenç

Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu

Proje Koordinatörü:

Kenan Kır

Osmangazi Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü

Organizasyon Sorumlusu:

Mehmet Uzun

Osmangazi Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü

ISBN 978-605-87269-1-8

1. Basım, Nisan 2012

2. Basım: Şubat 2019

Kapak / İç Düzen:

Gaye Kitabevi

Baskı:

Deren Matbaacılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.

Beylikdüzü OSB Mah. Orkide Cad. No: 9/Z Beylikdüzü – İstanbul

Tel: 212 875 48 86

Sertifika No: 34011

Gazi Evrenos Bey*

Heath W. Lowry**

Hacı ve Gazî Evrenos/ Evrenos Beğ

Osmanlı'nın Balkanlar'daki mevcudiyetinin oluşturulmasında anahtar rol oynayan Hacı Evrenos ilk ve başta gelen en eski Uc Beğ'idir. 1350'lerin ortalarından 1417'deki ölümüne dek geçen dönemde ismi, doğuda Meriç Nehri kıyılarından batıda Adriyatik sahillerine kadarki bölgede gerçekleşen Osmanlı fetihlerinin hemen hemen tamamıyla ilişkilendirilir. Herhalde bu faaliyet ve gayretlerinden ötürü onyedinci yüzyıl gezgini Evliya Çelebi (muhtemelen az bir abartıyla) "760 şehri, kaleyi ve kasabayı fethetmiştir" diye yazmıştır.¹

Öyle veya böyle kesin olan şudur ki 1417'deki ölümüne dek Osmanlı sancağını batıda Adriyatik ve güneyde Mora yarımadasına kadar taşımıştır. Bugünkü Orta Makedonya'da bulunan fethettiği bölgenin büyük bir bölümü, sonraki beş yüz yıl boyunca, Evrenosoğullarıyla, yakından bağlantılı kalacaktır. Evrenosoğulları, Selânik'in (Thessaloniki) yaklaşık 48 kilometre batısında bulunan atalarından kalma başşehir Vardar Yenicesi/Yenice-i Vardar (bu günkü: Giannitsa) bölgesinin yönetimini

* Bu makale Heath W. Lowry ve İsmail Erünsal'ın *Yenice-i Vardar'lı Evrenos Hanedanı: Notlar ve Belgeler* (Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İst. 2010) adlı eserinde yayınlanmış olup bu kitaba konulması için izin veren ve düzenlenen sempozyumda bu konuda bildiri vermeyi kabul eden Heath W. Lowry'ye teşekkür ederiz.

** Prof.Dr., Princeton/Bahçeşehir Üniversitesi

¹ Evliya Çelebi bin Derviş Mehmed Zillî: *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. VIII. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini]. Yay. haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff. İstanbul (Yapı Kredi Yayınları), 2003. s. 79 (Bundan sonra: Evliya Çelebi, 2003)

bu süre boyunca ellerinde tutmuşlardır.²

Evrenos'un sahip olduğu özel konumu ve zenginliğinin sınırını tam anlamıyla kavramak için 1376'da Sultan I. Murad'ın, oğlu Prens Bayezid ile Germiyanogulları Beğliği hükümdarı Şah Süleyman'ın kızı Sultan Hatun'u evlendirdiği düğün hakkında Aşıkpaşazade'nin yazdıklarına bakmak yeterli olacaktır.³

Bugünkü Türkçeyle metin şöyledir: Sonra Beylere davetler

² Evrenosoğulları ve Yenice-i Vardar'daki rolleri için, bakınız: Machiel Kiel: "Yenice-i Vardar (Vardar Yenicesi - Giannitsa): A Forgotten Turkish Cultural Centre in Macedonia of the 15th and 16th Century," *Studia Byzantina et Neohellenica Neerlandica*, c. 3 (Leiden, 1971), s. 300-

³ Burada ve Aşıkpaşazade'nin anlatısından aldığım diğer pasajlarda bu eserin ulaşabildiğim bütün edisyonlarından yararlandım. Bunlar yayımlanma tarihleri sırasıyla: a) Aşıkpaşazade: *Tevârih-i Âl-i Osman* [Yayıma hazırlayan: Ali Bey]. İstanbul, h. 1332 (1913) [Bundan böyle: Aşıkpaşazade, 1913]; b) *Die altosmanische Chronik des 'Aşıkpaşazade* [Yayıma hazırlayan: F. Giese]. Leipzig, 1929 [Bundan böyle: Aşıkpaşazade, 1929]; c) *Aşıkpaşaoğlu Tarihi* [Yayıma hazırlayan: Nihal Atsız] İstanbul, 1992 [Bundan böyle: Aşıkpaşaoğlu, 1992] ve d) Aşık Paşazade: *Osmanoğulları'nın Tarihi* [Yayıma hazırlayan: Kemal Yavuz ve M.A. Yekta Saraç]. İstanbul, 2003 [Bundan böyle: Aşık Paşazade, 2003]. Daha önce bilinmeyen bir elyazması olan *Haza Menâkıb u Tevârih-i Âl-i Osman*'a (İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi koleksiyonunda muhafaza ediliyor ve Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar #4954 olarak kataloglanmış) dayanan Yavuz/Saraç edisyonu bilhassa önemlidir.

Aşık Paşazade, 2003: s. 385-387. Aşıkpaşazade'nin bu anlatısının erken dönem Osmanlı tarihi için kaynak olarak alıntı yaptığı Yahşi Fakih'in eserinden alındığı kesindir. Aşıkpaşazade'nin eserinin daha geç dönem el yazmaları, Yahşi Fakih'in babasından İshak Fakih olarak bahsediyor. Bkz.: Menage, 1963: s. 50-54 [Not: Ménage bu makalenin 53. sayfasında Bayezid'in düğünü üzerine yazılmış bu canlı anlatının bugün kayıp olan Yahşi Fakih'in eserine dayandığını iddia ediyor]. Sultan Murad'ın düğün hazırlıklarını yapmakla görevlendirdiği İshak Fakih, büyük bir ihtimalle Aşıkpaşazade'nin eserinden faydalandığı Yahşi Fakih'in babası olmalıdır; bkz. Menage, "The Beginnings of Ottoman Historiography," B. Levvis ve P. M. Holt (yay. haz.), *Historians of the Middle East*. London, 1962: s. 168-179. Aşıkpaşazâde, 15. yüzyılın sonlarında, 1402 yılına kadarki olayları yazarken anlatısını Orhan Gazi'nin imamının oğlu olan Yahşi Fakih'in kayıp olan eserine dayandırmaktadır. Bu kaynaktan nasıl yararlandığını şu pasajda anlatıyor: "Ol vakt du'âci fakir köyde kaldum. Orhan'un imâmı oğlu Yahşi Fakih evinde hasta oldum Geyve'de; anda kaldum. Menâkıb-ı Âl-i Osman'ı tâ Yıldırım Han'a gelince ol imam oğlından nakl itdüm kim habar virürin." Aşık Paşazade, 2003: s. 150 & s. 417

gönderildi. Bu davetler Karamanoğlu'na, Hamidoğlu'na, Men-teşeoğlu'na, Saruhanoğlu'na, Kastamonulu İsfendiyarlara ve Mısır [Memluk] Sultanına gönderildi, hepsi düğüne davet edildi. Onlardan ayrı olarak, kendine ait vilayetlerin Sancak Beğle-rini ve Evrenez Gazi'de çağırıldılar. Sonra düğün kutlamaları başladı. Civar bölgelerdeki Beğlerin elçileri hediyelerle gelme-ye başladılar. Güzel atlar, katırlar, deve katarları ve o ana dek görülmemiş, tarif edilemez güzellikteki hediyeler getirdiler, her biri birbirinden etkileyiciydi. Gelen her bir misafir âdete göre hediyelerini sundu ve mevkiine göre yerlerini aldı. Mısır [Memluk] Sultanı'nın elçisi geldi ve getirdiği hediyeleri sundu. Mısır Sultanı'nın elçisi diğer misafirlere daha yüksek bir şe-ref mevkiine oturtuldu. Tüm misafirler mükemmel biçimde oturtulur oturtulmaz, izin verildi ve [Murad'ın] kendi Sancak Beğleri içeri girdi. Mevkilerine göre hediyelerini sundular. Sonra Evrenez Gazi'nin hediyeleri sunuldu. İlk önce yüz erkek ve kadın köle geldi. Erkek kölelerden onu filori [altın florin] ile dolu gümüş tepsi ve on köle de istevret [mücevher?] dolu altın tepsi ve seksen köle gümüş maşrapa ve ibrik taşıyordu. Daha açık konuşmak gerekirse, bu kölelerden hiçbirinin eli boş de-ğildi. Toplanmış elçiler bu durumu gördüğünde Evrenez Ga-zi'nin hediyelerine şaşakaldılar ve şöyle düşündüler: 'eğer bu yöneticinin adamlarından sadece biri böyleyse.' ve parmaklarını ısırıldılar. Sonra Murad Han Gazi'nin ne yaptığına baktılar. Evrenez'in verdiği tüm erkek ve kadın köleleri elçiler arasında dağıttı. Elçilerin [hediye olarak] getirdiği atların tümünü Evre-nez'e verdi. Ve ayrıca fibrinin [altın florin] bir kısmını Evre-nez'e geri verdi. Kalanını Ulema ve fakire dağıttı. Kendine hiçbir şey ayırmadı. Düğüne fakir olarak gelen birçok insan zengin ayrıldı. Han için Allah'a dualar ettiler.

Evrenos'a atfedilen rol ve konum, bu pasajı okuyan ve Os-manlı tarih yazımı geleneği ile aşına olan herkesin dikkatini çekecektir. Katılan diğer Osmanlı yetkililerin üstünde olmakla kalmaz, hediyeleri diğer Anadolu Türkmen beylerinin, hatta Mısır'dan gelen Memluk Sultanı'nın elçilerinin getirdiği hedi-yelerinden çok daha görkemlidir. Bu yüzden, diğer bağımsız Müslüman yöneticilerle aynı seviyedeymiş gibi görünür. Burada 20. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinin duayeni Halil İnalcık'ın bir değerlendirmesini hatırlamadan edemiyoruz.⁴

⁴ Aşık Paşazade, 2003: s. 385-387. Eski Türkçe Metni: "...*andan sonra*

Fetih döneminde Osmanlı yönetiminin Rumeli eyaletlerindeki kuruluşunun, iki aşamalı bir süreçten geçtiğini görmüş-tük... Uçlardaki beyler, merkezi hükümetten, başkente görecek yakın olanlara oranla daha bağımsızdı ve beylikleri babadan oğla geçen Evrenosoğulları, Mihaloğulları, Paşayığit oğulları, Malkoçoğulları gibi ailelerdendi. Bu beylerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki konumları, tıpkı Selçuklu hükümdarlığındaki Osman Gazi'nin konumu gibiydi.⁵

Evrenosoğullarını Osmanlı İmparatorluğumun ikinci önemli ailesi olarak adlandırmak abartılı bir iddia olmayacaktır. Çünkü ancak Osmanlı hanedanlığının kurucusu Osman'ın şeceresi, aile isminin hem bu kadar uzun bir süre süregelmesi hem de devamlılığı açısından onlara denk olabilir. Daha 1403 yılında, Orta

etrâfuñ beglerine okuyıcılar göndürdiler. Karamanoğlu'na ve Hamidoğlı'na ve Menteşeoğlu'na ve Saruhanoğlu'na ve Kastamonu'da İsfendiyâr'a ve Mısır sultânına bunların cemî'isine okuyıcı göndürüp okudılar. Ve dahi kendü vilâyetlerinde olan sancak beglerinden okudular ve Evrenez Gâzi'yi dahi okudular. Bundan sonra düğüne bünyâd itdiler ve etrâfun beglerinden dahi ilçiler-ile saçuluklar dahi gelmeğe başladı. Eyü atlar ve katarlar-ıla develer ve enva' dürlü 'acâyibler ve garâyibler getürdiler ve her gelen kişi getürdüğünü 'âdet üzerine pîşkeşlerin çekdiler ve mertebesine göre oturdular. Ve Mısır sultânının dahi ilcisi geldi. Ol dahi getürdüğü tuhfelerini çekdi. Anun ilcisine cemî'i ilçilerün üstıyanına ilçı-yi Mısır'ı da'vet itdiler, oturdi. Bunların tamâm olup oturduktan sonar 'icazet oldı. Kendü sancağı begleri dahi geldiler. Mertebelü mertebelerince pîşkeşlerin 'arz itdiler. Andan sonra Evrenez Gâzi'nün dahi pîşkeşleri ilerü geldi. Evvel yüz kul ve yüz kız oğlan câriye. Amma onar oğlanun elinde on gümüş tepsi, içi tolu filori ve onunun dahi elinde on altun tepsi, içi tolu istevret [?] ve sek-seni elinde gümüş maşrabalar ve mevcüş ibrikar."

"El-hâsıl-ı kelâm bu kullarun hiç birinin elleri boş degül-idi. Ve bu etrâfdan gelen ilciler bunı göricek bu Evrenez Gâzi-nün getürdüğü pîşkeşlere hayran u mütehayyir kaldılar kim bu hanun bir kulu bunun gibi ni'metler-ile geldi. Ve dahi Murâd Han-ı Gazi dahi gör kim ne kılssa gerekdür. Bu Evrenez getürdüğü kulları ve cariyeleri bu etrâfdan gelen ilcilere üleşdüirdi. Ve bu altun gümüş avadanlıklarından bile virdi. Ve bu etrâfun ilcileri getürdüğü yahşi atları cemî'isin kendünün kuli Evrenez'e virdi. Ve getürdüğü filorinün dahi ba'zısın Evrenez'e virdi. Bakisini 'ulemâya ve fukaraya üleşdüirdi ve kendüye hiç nesne alıkomadı ve nice müflis geldiler ganî olup gıtdiler. Hana du'âlar itdiler."

⁵ Halil İnalçık: *The Ottoman Empire, the Classical Age, 1300-1600*. London, 1973: 104-105. Pasaj çevirisi alıntısı için bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı imparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer (Yapı Kredi Yayınları: İstanbul), 5. Baskı 2004: s. 109.

Asya fatihi Timurlenk'in Osmanlı Sultanı I. Bayezid'i bozguna uğratmasından hemen sonra, Süleyman Şah ilk kez Balkanlardaki toprakları Bizans'a ve Venediklilere bırakmak zorunda kaldığında, komutanlarından Vranes (Evrenos) adında biri hiç kimsenin "*kendi kılıcıyla ele geçirdiği toprakları*"⁶ alma hakkı olmadığını söyleyerek antlaşma şartlarına itiraz etmişti. Antlaşmayı müzakere eden Pietro Zeno, Serenissima'ya Vranes'in kendi ele geçirdiği toprakları bırakma konusunda muhalefet ettiğini ve oradaki diğer Osmanlı komutanlarının da Vranes'i desteklediğini bildirdi. Zeno'nun daha sonraki pasajlarından birinde Evrenos'un memnuniyetsizliğinin somut bir hal aldığı açıktır. Zeno, Venedik vatandaşı olan Bodonitza Markisi'nin Zeitounion bölgesinde (Evrenos'un yönettiği bir bölge) toprak edindiğini ve bu yüzden Türk komşularının ona saldırdığını bildirir. Zeno, ayrıca Evrenos'un Bodonitza Markisi'ne "*saldırmaya ve elinde ne varsa yağmalamaya niyetli olduğunu*"⁷ aktarır.⁷

Orta Makedonya'da Evrenos'un bıraktığı ayak izlerinin boyutu sadece 14. asrın sonlarında yarattığı Yenice-i Vardar'da ve neslinin 500 yıl boyunca vatani olacak bu şehirde vakfettiği eserlere bakılarak görülebilir.⁸ Bunlar arasında: a) muazzam Kervansaray (büyük avlusu olan han), Evliya burada 500-600 kişinin ve atlarının barınabileceğini ve her bir misafire yiyecek dolu bir tepsi, somun ekmeği, mum ve hayvanları için de yem

⁶ G. T. Dennis: "The Byzantine-Turkish Treaty of 1403," *Orientalia Christiana Periodica*, Cilt 33 (1967): s. 72-88 [Bundan böyle: Dennis, 1967].

⁷ Dennis, 1967: s. 86.

⁸ İlk olarak Melikoff tarafından ortaya atılan, Osmanlı gezgini Evliya Çelebi'nin Evrenos'un vefatından iki yüz elli yıl sonra bölgeye yaptığı gezide bütün bölgeyi "*Evrenos Beğ Yöresi*" olarak tanımladığı şeklindeki görüş, *Seyahatname*'nin ilk basımında kullanılan yazmanın yanlış yorumuna dayanmaktadır. *Seyahatname* [İstanbul, 1935]. Cilt. IX., s. 47. Gerçekte *Seyahatname*'nin editörü ve onu takip eden araştırmacıların (Melikoff, 1965: s. 720, Uzunçarşılı, 1964: s. 416, Başar, 1995: s. 541, vs.), aksine Evliya Çelebi böyle bir tanımlama yapmamıştır. *Seyahatname*'nin IX. cildinin editörü yazmadaki "türbesi" kelimesini "yöresi" olarak okumuştur. Bu, *Seyahatname*'nin ilk basımının ve daha sonra bu neşir esas alınarak yapılmış diğer tercümelemlerin güvenirsizliğini gösteren birçok örnekten bir tanesidir. Bu problemden dolayı elinizdeki çalışma Evliyâ'nın Yenice-i Vardar'ı anlattığı metni ve bugünkü dile aktarımını içermektedir: Evliya Çelebi, 2003: s. 76-79. Bakınız: EK I. s. 140-155.

verildiğini söylemektedir;⁹ b) kurşun kaplı kubbeleri olan Medrese;¹⁰ c) Evrenos Gâzî Mescidi; d) ziyaret eden herkese cömertçe yemek ikram edilen Gâzî Evrenos Türbesi İmaretî;¹¹ e) Gâzî-Hacı Evrenos Beğ Camii;¹² f) Gâzî Evrenos Beğ Hammâmî;¹³ g) Hacı Evrenos tarafından yaptırılan, daha sonra da aralarında Hacı Ahmed Beğ de dahil olmak üzere bu sülâleden gelenlerce sayısız eklerin ve tamirlerin yaptırıldığı Su Yolu.¹⁴ Özetlemek gerekirse, yirmiden fazla yıl boyunca Evrenos'un karargahı olarak görev yapan Yenice-i Vardar'da 14. yüzyıl sonlarının Osmanlı şehrinin temel altyapısı oluşturulmuştur. Gazi Evrenos'un Yenice-i Vardar'a yerleşmeden önce Batı Trakya'daki Gümülcine (Komotini) ve doğu Makedonya şehri Siroz'da (Serres) da benzer imar faaliyetlerini gerçekleştirdiği unutulmamalıdır. Bu konudaki çabalarının boyutu da açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.¹⁵

Evrenos'un hayatı Osmanlı Sultanlarından dördünün (Orhan

⁹ Evliya Çelebi, 2003: s. 77.

¹⁰ Evliya Çelebi, 2003: s. 77.

¹¹ Evliya Çelebi, 2003: s. 77.

¹² Ekrem Hakkı Ayverdi: *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri* Cilt. IV., Kitap V: Yunanistan (Greece). İstanbul, 2000 [Bundan sonra: Ayverdi, 2000] s. 320. Bu çalışmada Ayverdi Vakıflar Müdürlüğü'ndeki bir kayıttan bahsetmektedir: Ev. K. K. #757.

¹³ Evliya Çelebi, 2003: s. 77. Bu hammâm [Bkz. Resim 22 - s. 33], Balkanlarda ayakta kalmış en eski Osmanlı hamamı olabilir. Bu yüzden ciddi bir koruma gerektirecek değere sahiptir. Günümüzde 'koruma altındaki eser' statüsü bile verilmemiştir ve bu nedenle hızla tahrip olmaktadır. Bu da Arkeoloji Servisi'nin dikkatinin çekilmesi gereken bir durumdur.

¹⁴ Ayverdi, 2000: s. 322. Ayverdi'nin Yenice-i Vardar'daki su yolunu / su kemerini Evrenos'la irtibatlandırması, Evrenos'un torunlarından Hacı Ahmed Beğ'in bu kemerle ilgili olarak düzenlettirmiş olduğu vakfiyedeki bazı kayıtlara dayanmaktadır. Başbakanlık Arşivi'nde [D.EVM. 26278: s. 197/Hükmü #1] muhafaza edilen, aslen merhum Evranos Beğ tarafından inşa edilmiş su kanallarının ("*Evranos Beğ kaza-i mezbûreye getürdüğü suyun kârizleri...*") onarımı hakkındaki 9 Haziran 1573 [8 Safer- sene 981] tarihli bir belge, Evrenos'un bizzat kasabanın suyunu sağlayan yeraltı su kanalları şebekesini inşa ettiğini kanıtlar. Hacı Ahmed Bey vakfiyesinde, dedesi tarafından yaptırıldığını belirttiği su kemerinin bakımı için bir miktar kaynak ayırmıştır. Kasabanın su ihtiyacını görmek amacıyla yapılan su sisteminin detaylı anlatımı için ayrıca bkz: Evliya Çelebi, 2003: s. 77-78.

¹⁵ Lowry, 2008: Gümülcine için bkz: s. 41-47 & Siroz için bkz: s. 140-207.

Gazi [1324-1361], Murad Hüdavendigâr [1361-1389], Yıldırım Bayezid [1389-1402], fetret devri [1402-1413] ve Mehmed Çelebi [1413-1420]) hükümdar oldukları yılları kapsar. Evrenos'un 14. yüzyılın ikinci yarısından 15. yüzyılın ilk on yılı süresince Balkanlar'daki Osmanlı mevcudiyetinin devamını sağlayan yegane kişi olduğunu söylemek abartı olmaz.

Elimizdeki 17. yüzyılda düzenlenen şecerenin Evrenos'la başlaması ve ataları ile ilgili hiçbir referans içermemesi ilginçtir. Bu, Evrenos'u İsa [U], Prangi 'İsâ [M], İsa Beğ [Ö] veya İsa Beğ [B]'in oğlu olarak niteleyen standart şecerelerle çelişkiye düşürmektedir. Başar [B] daha da ileri giderek İsa Beğ'in kendisinin de "Bozoklu Han (?)" isminde bir şahsın oğlu olduğunu ileri sürmektedir.

Daha sonra üzerinde duracağımız Kara Ilıca'daki (Traianoupolis) 1390 tarihli han (kervansaray)ın kitabesinde ve Yenice-i Vardar'daki Evrenos'un 1417 tarihli mezar taşında Evrenos'un babasının isminin 'İsa' olduğunu kesin olarak belirten ifadeler bulunmaktadır. Bu iki kitabe de hanedanın kurucusu olarak 'Hacı Evrenos bin İsa'yı göstermektedir. Bu bilgi ışığında Şecere'de Evrenos'un atalarına değinilmemiş olması ilginçtir. Herhalde 17. yüzyılda bu Şecereyi düzenleyenler etnik kökeni tam olarak bilinmeyen aile için Türk soy ağacı yaratmaya çalışmaktansa öncelikle kendilerinin, soylarının kurucusuyla olan bağlarını ortaya koymaya çalışmışlardır.¹⁶

Yayınladığımız Şecere'de Hacı ve Gazî Evrenos Beg diye adlandırılan ailenin kurucusu Evrenos Bey, üç unvanla anılmaktadır: 'Hacı', 'Gazî' ve 'Beg'. Unvanlardan birincisi: 'Hacı' günümüze kadar gelen kitabelerde kullanılanıdır. Bu konudaki araştırmalardaki soy ağaçlarında ise Evrenos Bey farklı şekillerde anılmıştır: Gâzî Hacı Evrenos [U], Ghâzî Evrenos [M],

¹⁶ Evrenos'un etnik kökeni ile ilgili tartışmalar için bkz: Lowry, 2003: s. 57-61 ve Lowry, 2008: s. 16-17. Buna mukabil Hacı Evrenos'un şu anda İzmir'de yaşayan torunlarındaki 19. yüzyılda derlenmiş şecere, söylendiğine göre birçok nesil geri gitmekte ve aile için tanınmış Türk şahsiyetlerden oluşan efsanevi bir soy ağacı oluşturmaktadır. Evrenos'un Anadolu'da Karesi ilişkisi iddia edilse de Aşıkpaşazade, Oruç Bey veya Neşri'de bu konuda herhangi bir kayıta rastlanılmamaktadır. Gözlemlerimize göre bu iddiayı ilk olarak 17. yüzyılda Müneccimbaşı ileri sürmüştür. Bkz: Lowry, 2003: s. 57-60.

Resim 1: Heath W. Lowry, Evrenesoğulları'nın Âile Şeceresini incelerken

Gaazî Hacı Evrenuz [Ö], and Gazi Evrenos Beğ [B].

Şecere'nin ve araştırmaların ittifak ettikleri ortak nokta ise Evrenos'un yedi oğlu olduğudur. Şecere'deki isimleri sırası ile: Hacı Barak Beğ (ilk çocuğu), Hacı İsa Beğ, Süleyman Beğ, Beğce Beğ, Hızırşah Beğ, Ali Beğ ve Yakub Beğ. Ek olarak şecere Evrenos'un iki kızına ait bilgiler de sunmaktadır. Kızlarından birincisinin ismi Oğulbula Kadın ve ikincisinin ismi Selçuk Kadındır. Böylece Evrenos'un dokuz çocuğunun isimlerine değinilmektedir. Daha da önemlisi bunlardan sekizi ile ilgili notlarda daha önceden bilinmeyen annelerinin isimleri, oğulların buldukları mevkiler ve defin yerleri gibi detaylar sunulmaktadır.

Hacı Evrenos İle İlgili Kitâbeler

Kitabe I: Traianoupolis'de yakın zamanda bulunan Hacı Evrenos Hanı'ndaki kitabenin parçaları (Tr.: Kara Ilca veya Nefes Sultan Ilcası; Gr.: Loutros):¹⁷

¹⁷ Lowry, 2008: s. 32-35.

Resim 2: H. Lowry tarafından çekilen fotoğraf (Haziran 2005).

Metin:

- Satır #1:** [Emere bi-binâi hâzâ]'l-hân el-emîri'l-a'zam el-Hâc Evrenos bin İsa
Satır #2: (...) [ilâ] rûhihi'l-'azîz li-yeskûne fihi'l-vâridûn
Satır #3: [Tarihin olması gereken üçüncü satır mevcut değildir.]

Yeni Türkçe Uyarlama:

- Satır #1:** Büyük Emir, İsa'nın oğlu Hacı Evrenos, [bu] Hanın (Kervansaray) [inşasını emretmiştir]
Satır #2: ruhu için. Gelip-geçenler konaklasınlar diye...
Satır #3:

Analiz

Bu gün ayakta kalabilmiş en eski Osmanlı mimari örneklerinden biri, Batı Trakya'da Roma Traianoupolis [Gr. Loutra/Loutros; Tr.: Ilıca/Kara Ilıca] harabelerinin **[Resim 3]** ortasında bulunan ve Hacı Evrenos tarafından inşa ettirilen han veya kervansaraydır.

1943 gibi erken bir tarihte yerel Yunan tarihçisi, A. Samothrakes, yayınladığı bir makalede bu yapıyı '*Roma Yol İstasyonu*' olarak yanlış tanımlamakla birlikte, han üzerinde "*Evrenos Paşa'nın emriyle 14. yüzyıla âit bir kitabenin taşta kazındığını*"¹⁸ işaret etmiş ve **Trakika**'nın bir sonraki sayısında bunun bir fotoğrafını yayınlayacağını belirtmiştir. Ne yazık ki Samothrakes 1930'ların başında çektiği kitabenin fotoğrafını hiçbir

¹⁸ A. Samothrakes: "Traianopolis," *Thrakika*, Vol. 18 (1943), s.177. Bakınız: Kiel, 1983: s. 134-5 & 137.

Resim 3: H. Lowry tarafından çekilen Fotoğraf (2004).

zaman yayınlamadı ve kitabe daha sonra, hanın ön cephesinin yıkılması sonucu ortadan kayboldu.

Yakın zamanlarda ortaya çıkan 1930'larda çekilmiş bir fotoğraf [**Resim 4**], kitabenin okunabilmesi için yeterli detay sunmasa da kitabeyi taşıyan hanın ön cephesini göstermektedir.¹⁹

Ön cephenin çöküşünü takiben 20. yüzyıl ortalarında kitabe ortadan kaybolmuştur. 2005 yazında Heath Lowry'nin, hanın korunan alanını çevreleyen, Roma şehri Traianoupolis'ten kalan mermer parçalarının durduğu çitle çevrili alanda araştırma yaparken kitabenin iki büyük parçasına rastlayışına kadar da kayıp kalmıştır [Bkz. Yukarda **Resim 2**]. Kitabenin bulunan kısmı her ne kadar eksik olsa da, içerdiği bilgiler kesinlikle hanın 1389'la 1417 yılları arasında Evrenos tarafından inşa ettirildiğini söy-

¹⁹ Machiel Kiel: "The Oldest Monuments of Ottoman-Turkish Architecture in the Balkans: The İmaret and the Mosque of Ghazi Evrenos Bey in Gümülcine (Komotini) and the Evrenos Bey Khan in the Village of Ilica/Loutra in Greek Thrace (1370-1390)," *Sanat Tarihi Yıllığı*, Cilt 12 (İstanbul, 1983) s. 136-137 [Bundan sonra: Kiel, 1983]. Ephor Kavala bölgesindeki Bizans ve Bizans sonrası Arkeolojik Servisi sorumlusu Nikos Zikos'un gayretleriyle, Heath Lowry'e ön cephesinin yıkılması öncesinde çekilmiş tek fotoğrafın fotokopisini vermiştir. Arkeolog Drakopoulos tarafından Leukoma Thrace-Macedonia: 1932'da [s. 158]'de Loutras (Trakya'daki Kaplıcalar) hakkındaki imzasız bir makalede "Trajanoupolos" başlığı altında yayımlanmıştır. Bu büyük bir ihtimale Samothrakes'in yayınlamayı düşündüğü fotoğraftır.

lememize imkân sağlamaktadır. Özellikle, bir araya getirilen parçadaki kitabenin ilk iki satırında okunabilen: “*Büyük Emir, Hacı Evrenos, İsa'nın oğlu, han (kervansaray) [inşasını emretmiştir] gelip-geçenlerin kalması için...*” şeklindeki ifâdeler bize değerli bilgiler sunmaktadırlar.

Muhtemelen orijinali üç satır olan kitabenin muhafaza edilen kısmı birinci satırın büyük çoğunluğu ile ikinci satırın kelimelelerinin üst kısımlarından oluşmaktadır. Tarihin belirtildiği üçüncü satırın olduğu kısım henüz ortaya çıkmadığından Evrenos ile ilgili ilk satırda kullanılan unvanlardan yola çıkarak inşa tarihini saptamamız gerekmektedir. Bu unvanlardan biri ‘Hacı’ olduğunu belirttiğine göre Evrenos Bey’in bu hanı bütün Müslüman’lara zorunlu olduğu halde 14. yüzyılda önemli görevlerde bulunan Osmanlıların nadiren yapabildiği hac ziyaretinden sonra inşa ettiğini çıkarabiliriz. Gerçekten, bu durum, yani hac görevini yerine getirmek o kadar olağandışıydı ki tarihi kaynaklarda bu hususa dikkat çekilmiştir:

Rivayet iderler ki, Sultan Murad Gazi’nün Evrenoz adlı bir su-başısı varidi. Gayet bahâdır ve serfirâz gazi kişiydi. Nice vilâyetler feth itmişdi. Sultan Murad’un gayet toğrusı idi. Hicaz’a gitmişdi. Varub, Ka’be-i müşerrefeyi -şerrefêha’llâhu te’âlâ- tavaf idüb, ol esnada yine gelüb, Hünkâr’a yitişdi. Hünkâr dahi buna gereği gibi ‘izzet idüb, bir ‘âlf timar emr idi.²⁰

Evrenos Bey, Sultan I. Murad’dan Mekke’ye gidip hac yapmak için 1380’lerin sonlarında izin isteyip aldıktan sonra hac görevini yerine getirmiş ve 15 Haziran 1389’da vuku bulan Kosovo Savaşı’na katılmak için de zamanında geri dönmüştür.²¹ Buna göre ‘Hacı’ unvanını 1389’dan önce almadığını kesinlikle söyleyebiliriz. O halde Traianoupolis hanını da Evrenos Bey’in 1389’dan sonra inşa ettirdiğini kabul etmemiz gerekmektedir. Evrenos’un günümüze ulaşabilen mezar taşı, ölüm tarihini açıkça 17 Kasım 1417²² olarak belirttiğine göre, han 1389 ile 1417

²⁰ Mehmed Neşrî: Kitâb-ı Cihan-Nümâ (F.R. Unat ve Mehmed Köymen), Ankara, 1949. c. 1, s. 256-257.

²¹ Başar, 1995: s. 540.

²² Demetriades, 1976: s. 328-332 ve Lowry, 2003: s. 57-61.

Resim 4
(Nikos
Zikos'un
fotoğraflarından).

arasında bir tarihte inşa ettirilmiş olmalıdır.²³

Beyaz mermer üzerindeki kitabe, hemen hemen bütün 14. ve 15. yüzyıl Osmanlı kitabelerinde olduğu gibi Arapça'dır ve günümüze ulaşabilen diğer 14. yüzyıl Osmanlı kitabelerinde de kullanıldığı gibi celî sülüs yazısıyla yazılmıştır.²⁴ Kitabenin, günümüze kadar gelen iki parçasını yan yana koyduğumuzda yaklaşık 143 cm. x 37 cm. olduğu görülmektedir. O halde orijinali de yaklaşık 170 cm. x 80 cm. boyutlarında olması gerekir [**Resim 2** yukarıda]. Bu kitabenin biçimsel özelliklerinden ve üslubundan hareketle 14. yüzyıl sonlarında veya 15. yüzyıl başlarında Hacı Evrenos'un vakfettiği hanın üzerine konulan orijinal kitabe olmadığına dair bu güne kadar hiç bir farklı görüş ileri sürülmemiştir.

Bu kitabenin ve süslediği han/kervansarayın önemi hakkındaki görüşlerimiz abartılı olarak algılanmamalıdır. Erken dönem Osmanlıların Balkanlara girişinin gerçek mahiyetinin ses-

²³ Kiel, 1983: s. 137. Bu çalışmada Kiel, o zaman kayıp olan kitabeyi göremediğinden, han için 1375-1385 aralığında bir tarih öne sürmüştür.

²⁴ Bkz: Abdülhamit Tüfekçioğlu: Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Yazı. Ankara (T.C. Kültür Bakanlığı), 2001. İyi bir örnek olarak Ankara'daki Çankırıkapı Köprüsü üzerindeki kitabeyi gösterebiliriz [bkz: s. 37-39 ve s. 548-549 - Levha XII ve XIII].

siz bir kanıtı olarak orada durmaktadır.²⁵ Eğer Hacı Evrenos gibi Uc Beğleri han/kervansarayın temsil ettiği tipte bir altyapı gelişimine giriştiyse, onları esas olarak hareketli hafif süvari kuvvetlerinin komutanları ve köle ve ganimet umuduyla Osmanlı hücumlarını yöneten öncüler olarak tanımlayan görüşün yeniden değerlendirilmesi gerekiyor.

Evrenos, diğer Uc Beğleri gibi yeni fethedilen topraklarda kalıcı hale gelebilmek için gerekli alt yapının inşasına girişmiş ve Adriyatik'e kadar izlenebilen fetihlerin yöneldiği Gümülcine (Komotini),²⁶ Siroz (Serres),²⁷ Selanik (Thessaloniki),²⁸ Yenice-i Vardar (Gian-nitsa)²⁹ ve Vodina (Edessa)³⁰ gibi bölgelerde kervansaraylar/han-lar/imâretler zinciri inşa ettirmiştir. Öyle anlaşıyor ki Evrenos ve oğullarının fetihlerinin amaçlarından biri de bu bölgelerde faaliyet gösteren tüccarların ve mallarının korunmasıydı. Ancak böyle bir düşünceyi akıncı beğlerinin yağmacı savaşçı imajı ile bağdaştırmak oldukça güçtür. Ayrıca bu tesislerden yararlanan tüccarların esasen İtalyan şehir devletlerinden, yani Floransa, Cenova ve Venedik'ten, geldiklerini de göz önünde tutacak olursak bu inşâ faaliyetlerinin önemi daha fazla ön plana çıkmaktadır.

Buradan çıkarmamız gereken sonuç son derecede açıktır: ilk Uc Beyleri uzun vadeli düşünmekteydiler. Kendilerini bu bölgelerde kalıcı olarak gördüklerinden bu kalıcılığı gerekli kılan alt yapıyı adım adım yerine oturtmuşlardır. Hacı Evrenos'a gelince, onun bu konudaki stratejisinin başarısını Yenice-i Vardar'ın geçirdiği değişimde görebiliriz. Bu bölgede 1380'lerin başlarında başlıyan yerleşimlerinden 1923'e kadar geçen beş yüzyıldan uzun bir sürede, Yenice-i Vardar ve civarı Evrenosoğullarının

²⁵ Bu bölgedeki Osmanlı fethinin mahiyeti hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bkz.: Lowry, 2008. Traianoupolis'teki Han'ın önemi için bkz.: Lowry 2008: s. 29-35

²⁶ Münecimbaşı [Ahmed bin Lütfullah]: Câmîü'd-Düvel (yay. haz: Ahmed Ağırakça). İstanbul (İnsan Yayınları), 1995. s. 126. Ayrıca bkz: Münecimbaşı [Ahmed Dede]: Sahaif-ül-Ahbar fi Vekayi-ül-a'sâr (yay. haz: İsmail Erünsal). İstanbul (Tercüman 1001 Temel Eser: #37), t.y. s. 130.

²⁷ Ayverdi, 2000: s. 293.

²⁸ Ayverdi, 2000: s. 284.

²⁹ Evliya Çelebi, 2003: s. 77.

³⁰ Ayverdi, 2000: s. 306.

hayatlarını sürdürdükleri ve onlarla bütünleşen bir bölge haline gelmiştir.

Aynı şekilde Osmanoğulları da 14. yüzyılın ikinci yarısında batı Anadolu'daki mevcudiyetlerini sürekli kılabilmek için çeşitli imaretler, hammâmlar, hanlar v.b. inşa ettirmişlerdir. Onların Uc Beyleri de bir yandan fetihlerle meşgulken diğer yandan da fethedilen yerlerin altyapılarını geliştirmeye çalışmışlardır. Gerçekten de Anadolu ve Balkanlar'daki 14. ve 15. yüzyıldan günümüze ulaşan mimari eserler incelendiğinde bu eserlerin, hanedanın üyelerince mi, yoksa batı sınırlarını sürekli genişleten adamları tarafından mı inşa ettirildiğini ayırt etmek cidden zordur.

Balkanlar'daki bu türden faaliyetler arasında en belirginini Evrenos Beğ'in ve neslinden gelenlerin gerçekleştirdikleri yapılanmadır. Evrenos Beğ sürekli olarak batıya doğru genişlemesini sürdürürken arkasında gittikçe artan sayıda alt yapıyı oluşturacak mimari eserler bırakmıştır. Traianoupolis'deki (Kara Kaplıca) han ve Komotini'deki imâret-zâviye fethettiği bölgelerdeki kalıcılığını sürekli kılma çabasına en eski iki örnektir. Gerçekten de ikisi de beş yüzyıldan fazla ayakta kalarak Evrenos'un bu husustaki başarısına sessiz bir şekilde şahitlik etmektedirler.

Traianoupolis'deki tüccarlar ve seyyahlar için yapılmış hankadaki kitabenin günümüze gelen bölümlerindeki yazı ve işçiliğin kalitesi Osmanlı padişahlarının (Orhan Gazi, Murad Hüdavendigâr ve Yıldırım Bayezid) yaptırdıkları eserlerden kalan kitâbelerinkiyle karşılaştırıldığında devletin oluşturulması yıllarında ele alınan bu inşaat girişimlerinin merkezde Osmanlı kraliyet ailesi üyelerinin çabalarıyla, batıda da onları adım adım izleyen Uc Beylerinin gayretleri neticesinde ne derecede bir ortak hareketle gerçekleştirildiği anlaşılır.³¹

Kitabe II: Gümülcine'de (Komotini) Hacı Evrenos'un vakfettiği zâviye-imâret'in girişinin sol üstünde bir bölümü yok olmuş kitabe ve bunu örten Bulgarca kitabe.

³¹ Bu olayların daha detaylı değerlendirmesi için, bakınız: Lowry, 2003 ve Lowry, 2008. Bu iki çalışmada da ilk Uc Beyleri'nin rol ve önemleri vurgulanmıştır.

Resim 5: H. Lowry tarafından çekilen fotoğraf (2004).

Metin

Satr #1: *Hram*

Satr #2: *Sv. [Sveti] Tsar Boris*

Yeni Türkçe Uyarlama:

Satr #1: Kilise

Satr #2: Aziz Kral Boris'in

Analiz

Bulgarca kitabe orijinal Osmanlı kitabesinin üzerine İkinci Balkan Savaşı (1912) sırasında işgal kuvvetlerinin geçici olarak Evrenos'un han-imâretini Bulgar kralına adadıkları bir kilise haline dönüştürdüklerinde konulmuştur [Resim 5]. Ancak orijinal kitabenin bir kısmı hala görülebilmektedir ve bir kaç kelimesi okunabilir durumdadır. Meselâ, kitabenin üst sağ köşesinde 'Allah' sözcüğü açık olarak görülmektedir.

Öyle gözüküyor ki fotoğraf teknolojisindeki sürekli gelişmeler bina üzerindeki orijinal kitabenin daha fazlasının okunmasını sağlayacak teknikler geliştirecek ve bu kitabenin binanın inşâ tarihi olan 1360'larda mı yoksa 1383 yılı civarında Evrenos'un evini zâviye-imârete çevirdiğinde mi binanın üzerine konulduğu tesbit etmemize imkân sağlayacaktır.³²

³² Bu alanın eski tarihi ile ilgili detay tartışma için, bakınız: Lowry, 2008: s. 41-47.

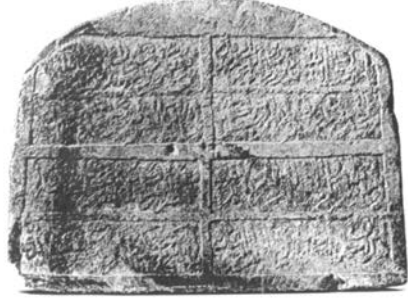
Kitabe III: Halen Komotini Arkeoloji Müzesi'nde bulunan, Gümölcine'de (Komotini) Hacı Evrenos'un vakfettiği zâviye-imâref in girişinin sağ üstünde bir bölümü silinmiş kitabe

Analiz

Resim 6'da görölen kitabenin Komotini Arkeoloji Müzesi'nin bodrumunda depolandığı söylenmiştir. Yazarlar tarafından görölemeyen. Selanik'teki Bizans ve Bizans Sonrası Anıtlar'dan sorumlu emekli Ephor'u (Korucu) Charalambos Bakirtzis, Heath Lowry'e kitabenin fotoğrafindan alınan fotokopisini sağlamıştır. Burada bu fotokopi kullanılmıştır.

Bakirtzis, Lowry'e bir görüşmelerinde, Komotini Arkeoloji Müzesi Direktörü'nün kendisine kitabenin Evrenos'un *zâviye-imâret* [Resim 7] girişinin üst kısmından getirildiğini ve son elli yıldır müzenin deposunda saklandığını söylediği bilgisini aktarmıştır. Lowry kitabeyi görmeye çalışmışsa da direktör bulunmadığı için çalışanlardan hiç biri böyle bir yetkilerinin olmadığını söyleyerek bu imkânı sağlamamışlardır.

Burada yayınlanan bozuk fotokopisinde de göröldüğü gibi geçmiş bir tarihte, muhtemelen Bulgar işgali sırasında, yani,

Resim 6: (Charalambos Bakirtzis, Selanik Ephor'u, tarafından sağlanan kitabenin fotokopisi.)

Resim 7: H. Lowry tarafından çekilen fotoğraf (2004).

Resim 8: Özer Gazievrenosoğlu'nun verdiği fotoğraf (2008).

zaviyenin Kral Boris'e adanan kiliseye dönüştürüldüğü zaman kitabenin metni bozulmaya çalışılmıştır. Ancak yine de okunulabilecek durumdadır. Burada silik bir fotokopisinin yayınlanmasının maksadı bu kitabenin varlığından ilim âlemini haberdar etmektir. Ümidimiz odur ki bir gün bu kitabe gereği gibi incelemek yayınlanabilir.

Hacı Evrenos'un Gümülcine'deki (Komotini) han-imâretinin [Resim 8] kubbeli avlusuna bakıldığında, yapının bu bölümünün, Yenice-i Vardar'daki Hacı Evrenos İmâret-Câmi'inin [Re-

Resim 9: Mavrokefalidou. 2005.

sim 9] kubbeli girişinin, günümüze geldiği bilinen tek fotoğrafındakiyle olan benzerliği görmezden gelinmez.³³

Bu iki fotoğrafın sessiz tanıklığı, daha önce de ileri sürdüğümüz gibi, her iki yapının da Evrenos Beği'in ikamet ettiği konutu olması ve sonradan onun veya neslinden gelenlerin tarafından câmi-imâret haline çevrilerek

³³ Not: Resim 9'da görülebileceği gibi, cami (evden imarete dönüştürülenden farklı olarak), orijinal evin olduğu kubbeli bölümün arkasında bulunan dikdörtgen şeklinde bir binadır.

vakfına katıldığı şeklindeki ihtimali daha da kuvvetlendirmektedir. Eğer bu görüş doğruysa, 14. yüzyıl Osmanlı mahalli mimarisinin iki eşsiz örneğiyle karşı karşıyayız demektir.

Kitabe IV: Yenice-i Vardar'da (Giannitsa) Hacı Evrenos'un türbesindeki lahdindeki, hâlen 'Rotunda'daki Selanik Ephorate deposunda saklanmakta olan, 17 Kasım 1417 tarihli orijinal iki parça halindeki kitabe.

Resim 10³⁴

Resim 11³⁵

Metin

- Satır #1:** *Kad mâte ve nukile min dâri'l-fenâ ilâ dâri'l-bekâ el-merhûm*
- Satır #2:** *el-mağfûr es-sa'id eş-şehîd melikü'l-ğuzât ve'l-mücâhidîn*
- Satır #3:** *Kâtilü'l-kefere ve'l-müşrikîn ez-zâ'ir Beytu'llâhi'l-harâm*
- Satır #4:** *et-tâ'if beyne'r-rükni ve'l-makâm Hâcî Evrenuz bin İsâ*
- Satır #5:** *Nevvera'llâhu kabrahu ve tâbe serâhu ilâ rahmeti'l-lâhi te'âlâ*
- Satır #6:** *Ve rıdvânihi fi'l-yevmi'l-erba'a es-sâbi' min*
- Satır #7:** *şehri Şevvali li-seneti 'ısrîne ve semâni-mi'ete hicriyye*

Yeni Türkçe Uyarlama:

- Satır #1:** Öldü ve sonlu âlemden sonsuzluk âlemine nakl edildi.
- Satır #2:** Allanın mağfiretine ermiş, iyi ve güzel yaratışlı, şehid,

³⁴ H. Lowry tarafından çekilen fotoğraf (2007).

³⁵ H. Lowry tarafından çekilen fotoğraf (2005).

- Gazilerin ve mücâhidlerin hükümdarı,
Satır #3: Kâfirlerin ve Allah'a ortak koşanların (müşriklerin) yok edicisi, Tanrı'nın kutsal evini [Mekke] ziyaret eden [Hâci],
Satır #4: [Kabe'de] Hacer-i esved ile Makam-i İbrahim'i tavaf eden, İsa'nın oğlu Hacı Evrenuz,
Satır #5: Allah kabrini aydınlatsın ve toprağını güzel kokulu kılsın, Allah'ın rahmetine
Satır #6: ve rızasına [kavuşsun] çarşamba günü 7 sinde
Satır #7: Şevval ayında Hicri 820'de. [Çarşamba, 17 Kasım 1417]

Resim 12: 2004 yılında H. Lowry tarafından çekilmiştir.

Analiz

1974'de ilk defa Yunanlı Osmanlı uzmanı Vasilis Demetriades tarafından incelenip basıldıığında, bu iki kitabe Giannitsa'daki (Yenice-i Vardar) Hacı Evrenos'un restore edilmemiş ve kısmen yıkılmış türbesindeki yerlerinde bulunmaktaydılar.³⁶ Daha sonra, 2004 yılında Heath Lowry ilk kez Giannitsa'yı ziyaret ettiğinde bunların

o zaman çok bakımsız durumda olan türbeden götürüldüklerini görmüştür [**Resim 12**].

Lowry sonra Selânik'te Vasilis Demetriades'le görüşmüş ve kendisinden bunların bir süre önce korunmaları amacıyla yerlerinin değiştirilerek Selânik'deki Arkeoloji Servisi'ne getirildiklerini ve bu kurumun deposunda muhafaza edildiklerini öğrenmiştir. Demetriades ve Lowry iki gün boyunca uğraşmışlardır da. mezar taşını bulamamışlardır.

Bir sonraki yaz, Selânik'deki Bizans ve Bizans Sonrası Eserler Ephor'u (Korucu) Charalambos Bakirtzis, Lowry'e kitabelerin Arkeoloji Servisi'nin Rotunda'nın (bir zamanların Osmanlı

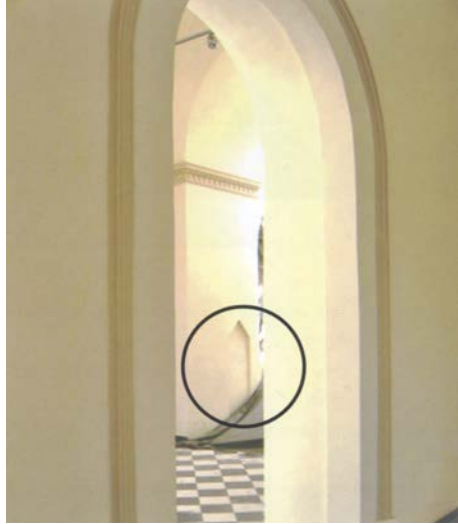
³⁶ Demetriades, 1976. s. 328-332

camisi, Hortacî Süleyman Efendi Camii) avlusundaki depoda muhafaza edildiklerini ve isterse görüp fotoğraflarını çekebileceğini bildirmiştir **[Resimler 39 ve 40]**.

Hacı Evrenos'un Yenice-i Vardar'daki türbesinin restorasyonu tamamlandığına göre umulur ki **[Resim 13]** kitabeleri de Yenice-i Vardar'a (Giannitsa) götürülüp yerlerine konulur. Restorasyonu gerçekleştiren Veria Ephorate'in restorasyon mimarları bu duyguyu paylaşıyor olmaları ki duvarda, Evrenos'un kalıntılarını buldukları yerin üzerinde, **[Resim 12]** bunun gerçekleşmesi ümidiyle uygun bir bölüm bırakmışlardır.

Resim 13: 2008 yılında Özer Gazievrenosoğlu tarafından çekilmiştir.

Resim 14: 2007 yılında H. Lowry tarafından çekilmiştir.

Kitabe V: Hacı Evrenos'un Yenice-i Vardar'da (Giannitsa) günümüze kadar gelemeyen lahdi ve yine 1884-1885 restorasyonu sırasında lahdin üzerine yerleştirilen günümüze ulaşamayan kitabesi

Resim 15: Özer Gazievrenosoğlu'nun lütufkâr müsadeleriyle aile albümünden alınmıştır

Metin

- Satır #1:** *Kale 'aleyhi's-selâm*
Satır #2: *el-mü'minûne lâ-yemûtûne bel yentekilûne*
Satır #3: *min dâri'l-fenâ ilâ dâri'l-bekâ*
Satır #4: *Kad intekale'l-merhûm es-sa'id eş-şehîd el-mağfûr*
Satır #5: *El-melikü'l-ğuzât ve'l-mücâhidîn kâtülü'*
Satır #6: *l-kefere. Sene 1302*

Yeni Türkçe Uyarlama:

- Satır #1:** Peygamber -salat u selâm üzerine olsun- dedi ki:
Satır #2: “İnananlar ölmez, geçerler,
Satır #3: sonlu âlemden sonsuzluk âlemine”
Satır #4: Geçti, Merhum [Evrenos], Allanın mağfîretine ermiş, iyi ve güzel yaratışlı, şehid,
Satır #5: Gazi'lerin ve mücâhidlerin hükümdarı, yok edicisi
Satır #6: kâfirlerin Yıl: h. 1302 [21 Ekim 1884 - 11 Ekim 1885]

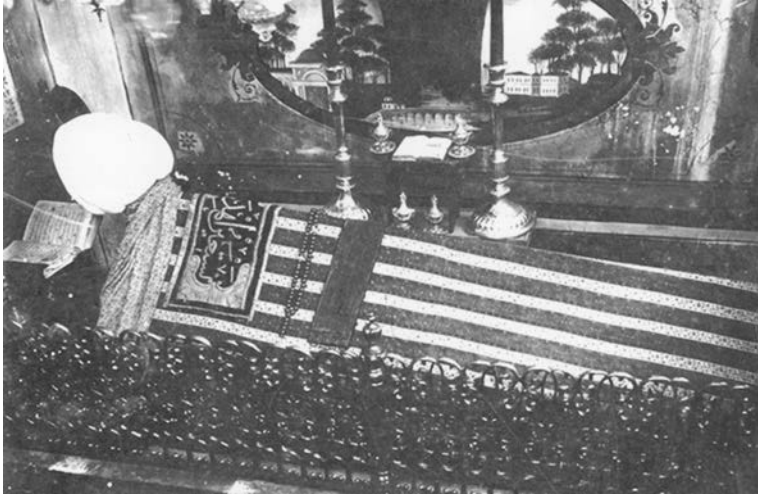
Analiz

Bu fotoğraf bir kaç sebepten dolayı şaşırtıcıdır: 1) kitabedeki tarih h. 1302 (1884-1885) açıkça Mehmet Şefik Paşa ve arkadaşlarının yaptığı restorasyona denk gelmektedir (1887-1888) [Bakınız: **Kitabe VI** aşağıda]; 2) Duvardaki kitabenin altındaki resimleri türbenin içini gösteren resimle karşılaştırdığımızda [**Resim 17**] iki farklı dönemde yapılmış tezyinatla karşı karşı olduğumuz meydana çıkar. Yani, **Resim 15**'de tipik 18. yüzyıl tasarımı görünürken **Resim 17**'deki süslemelerde geç 19. asır üslubunun hâkim olduğu görülür. 3) Bu yorum **Resim 15**'de görünen kitabenin daha önce yapılan duvar resimlerinin üzerine kabaca yerleştirilmiş olması dolayısıyla da kuvvet kazanmaktadır. 4) Kitabeye ise anlamsızdır çünkü lahdin üzerindeki duvarda

1884-1885 restorasyonu sırasında mevcut olan orijinal 1417 tarihli kitabenin [Bakınız: **Kitabe IV**, yukarıdaki] bazı cümlelerini tekrar etmektedir. Açıkça söylemek gerekirse mevcut resimleri böyle bir anlamsız kitabeyle değiştirirken restorasyonu yapanların ne düşündüklerini anlamakta güçlük çektiğimizi söylemeliyiz.

Resim 16 Yukarıdaki Resim 15'deki kitabenin büyütülmüşü (Özer Gazievrenosoğlu'nun aile fotoğraf albümünden).

Resim 17

Kitabe VI: Yenice-i Vardar'daki (Giannitsa) Hacı Evrenos türbesinin bir zamanlar iç girişinin üzerinde mevcut olup da, günümüze ulaşamayan 1887-1888 restorasyonunu anlatan kitabe.³⁷

³⁷ Bu fotoğraf yazarlara Özer Gazievrenosoğlu tarafından sağlanmıştır. Çekil-

Resim 18: Özer Gazievrenosoğlu'nun aile fotoğraf albümünden lütfukâr müsadeleriyle.

Metin

Satr #1: *Bâ luff-i İlâhi Gazi Evrenos Beğ vakf-ı şerifi mütevelliligi ile mübâhî bendegân-ı Hazret-i Pâdişâhi Mehmed Şefik Paşa hazretleriniñ söyledükleri târihdür*

Satr #2: *Mürûr-ı ezmine ile haraba müsrif olmuşdı Bu Gazi Evrenos Beğ türbe-i vâlâ-yı şöhret-gîr*

diği tarihi kesin olarak belirleme şansımız yoksa da kitabe üzerindeki 1887-1888 tarihi ile (*terminus a quo*) Özer Bey'in ailesinin Yenice-i Vardar'ı terkettiği 1912 tarihi (*terminus ad quem*) arasındaki bir zamanda çekilmiş olduğunu söyleyebiliriz

Resim 19

- Satr #3: *Hulûs-ı niyyet-i tamlâ mütevellî olan hâlâ Şefîk Paşa ile hem müşterikleri idüb ta'mir*
- Satr #4: *Nükûd-ı evferi sarfla yeniden itdiler inşâ Bu hayra sa'y idüb hem nâm u şânun kıldılar teksir*
- Satr #5: *Bu âli türben ün tarz-ı behîn-i dil-küşâsını Ziyaret eyleyenler hep hulûsâne ider takdir*
- Satr #6: *Bu gâzî-yi mücâhid devlet ü dîne nice hidmet idüb makbul 'inde'd-devle oldı nâmı hem tevkîr*
- Satr #7: *Îlâ yevmi'l-bekâ bakı ide evkafını Mevlâ du'âsını hemîşe eylerem ez-cân u dil tekrir*
- Satr #8: *Şefîkâ çıkdı bâ-hayr-ı du'â dür gibi bir târih "Bu 'âli türbe tecdîden olundı pek güzel ta'mir"*
- Satr #9: *Sene 1303**

Yeni Türkçe Uyarlama:

- Satr #1:** Tanrı'nın inayetiyle, Gazi Evrenos Beğ Vakfı'nın mütevellisi olmaktan gurur duyan Sultan'ın hürmetkar kulu Mehmed Şefik Paşa'nın söylediği tarihtir:
- Satr #2:** Zamanla bu büyük ve cesur savaşçı, Gazi Evrenos Beğ'in türbesi harap olmaya başlamıştı.
- Satr #3:** Halisane bir niyetle hâlâ bu vakfın mütevellisi Şefik Paşa ve bu hayra ortak olanlar tamire girişerek
- Satr #4:** Büyük miktarda harcanan parayla yeniden inşa etmişlerdir. Böylece üstlendikleri bu hayırlı olay isimlerine daha fazla ün ve şöhret katmıştı.
- Satr #5:** Bu büyük türbenin gönüllere ferahlık veren bu yeni şeklini ziyaret edenler içtenlikle beğenmiş takdir etmişlerdir.
- Satr #6:** Bu gazi ve mücâhid dine ve devlete büyük hizmetler verip

* Tarih mısra'nın noktalı harflerinin değerleri 1306'dır. Bir çıkarılınca 1305 tarihini vermektedir. Kitabenin altında yazılı tarih ise 1303'tür. Öyle anlaşılıyor ki kitabenin altına tarih yazılırken Rûmî tarih olan 1303 yazılmış, şâir ise hicrî tarihi dikkate alarak (1305) tarih düşürmüştür. Tarih beytini okuyup yorumunu yapan meslekdaşımız İskender Pala'ya teşekkür ederiz.

devlet katında makbul oldu hem de ismi yüceltildi.

Satr #7: Tanrı vakfını Kıyamet Günü'ne kadar esirgesin. Bu duayı derin duygularla tekrar tekrar okurum.

Satr #8: Hey, Şefik: hayır duasıyla inci gibi bir tarih çıktı: Bu büyük türbe bir kez daha güzelce restore edildi.

Satr #9: Yıl: r. 1303 [19 Eylül 1887 - 8 Eylül 1888]

Analiz

Hacı Evrenos türbesini tasvir eden fotoğraflardan en ilginç olan bu Fotoğraf, Mehmed Şefik Paşa (ve isimsiz arkadaşları) tarafından, 1887-1888 tarihinde yaptırılan restorasyon için hazırlanmış kitabenin önünde duran ismi belirtilmeyen türbedârı [?] göstermektedir [**Resim 18**].

Kitabede ismi belirtilmeyen bu hayra ortak olanlar hakkında Mart 1281 (1865) tarihli bir vakıf muhasebe defterinde bir kayıt vardır. Defterdeki bir kayda göre Evrenosoğlu vakfının mütevellileri bu tarihte Mehmet Şefik Paşa ile birlikte kardeşleri Abdurrahman Nafiz Beğ ve Hayri Beğ, Mehmed Şefik Paşanın kardeşlerinin çocukları: Selim Beğ, Safer Beğ, Firuz Beğ ve Merhum Yusuf Paşazadenin üç oğlu: Mustafa Faik Beğ, İskender Vasfî Beğ ve Selim Sırrı Beğ'dir [Bkz: **Başbakanlık Arşivi: Ev. d. 19380**].

Resim 19'da büyütülmüş olan restorasyon kitabesi kendi, alanın tarihi ile ilgili birkaç önemli ipucu sunmaktadır. Her şeyden önce, Mehmed Şefik Paşa'nın açıkça belirttiğine göre renovasyon türbe harabeye döndüğü için yapılmıştır. Bu da bize türbenin 1885-1886 restorasyonu sırasında yeniden inşa edildiği sonucunu çıkarmamıza izin verir. Gerçekten de daha sonra tartışılacağı gibi, muhtemelen türbe bugünkü şeklini o restorasyon sürecinde almıştır.

Bir şey çok açıktır: Hacı Evrenos tarafından tesis edilen vakfın mütevellisi yaklaşık beş yüz yıl öncesinde, isimsiz ortakların yardımı ile hanedanın kurucusunun türbesinin yeniden inşası için “yükü miktarda para” toplamıştır. Kendisinin anlattığı gibi sonuç: “bu büyük türbe bir kez daha güzelce restore edilmiştir.” Bu cümle Hacı Evrenos vakfının daha önceki mütevellileri tarafından aradaki yüzyıllar süresince gerçekleştirilen benzer restorasyonların sonucusu olduğunu göstermektedir. Mehmet Şefik Paşa'nın yaptığı restorasyonun sonuncu olmadığı da **Kitabe**

VII'deki açıklamada görülecektir.

İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde muhafaza edilen 5 Mart 1886 (30 Kânûn-ı sâni 1303) tarihli bir belge, Mehmed Şefik Paşa'nın (Evrenos vakfının mütevellisi olarak) Selanik'teki (Thessaloniki)³⁸ bir hastane-i askerî'nin inşaat giderleri için en aşağı 1.150 Osmanlı Altın Lirası bağışlandığını ortaya koymaktadır. 19. yüzyıl sonu gibi geç bir tarihte bile, o zamanlar beş yüz yıllık bir geçmiş olan vakfın geliri sadece kurucusunun türbesini restore etmeye yetmekle kalmayıp, mütevellisinin toplum için büyük miktarda para gerektiren hayırlı bir işe girişebilmesini de sağlıyordu.

Kitabe VII: Yenice-i Vardar'daki (Giannitsa) Hacı Evrenos türbesinin ön girişi üzerinde bulunan ve günümüze kadar gelmiş 1910 tarihli restorasyon kitabesi

Resim 20: Fotoğraf 2005 yılında H. Lowry tarafından çekilmiştir

Metin

Satır #1: Mücâhidîn-i mümtâze-i İslâmiyyeden el-Hâc

Satır #2: Gazi Evrenos Beğ türbe-i şerîfesi

Satır #3: sene: 1326 [Rûmî] tecdîd-i inşâsı sene: 1328 [Hicri]

³⁸ İstanbul: *Başbakanlık Arşivi: Y. Mtv. Dosya Numara 30 (Gömlek Numara 70)*. Not: 19. yüzyıl sonunda 1 Osmanlı Lirasında 7.26 gram altın vardı yani 1.150 altın lira 8.340 gram ya da 8,34 kilogram geliyordu Bu azımsanır bir bağış değil!

Yeni Türkçe Uyarlama:**Satr #1:** Seçkin İslâm mücâhidlerinden El-Hac**Satr #2:** Gazi Evrenos Beğ türbe-i şerîfesi[nin].**Satr #3:** Yenilenmesi**Tarihler:** [Rumi] 1326- [Hicri] 1328 [Ocak 13,1910-Ocak 3, 1911]**Analiz**

Türbenin girişi üzerinde hâlâ mevcut olan son renevasyonun kitabesi, Evrenosoğullarının Yenice-i Vardar'daki beş yüz yıllık tarihlerinin sona ermesinden iki yıl önce, 1910'de gerçekleşen son restorasyonunu belirttiği için ilgi çekicidir.

Bu kitabe iki hususu gerçekleştirmektedir. Birincisi muhtemel ziyaretçilere girdikleri binanın Evrenos Bey'in türbesi olduğunu anlatmak (el-Hac gâzî Evrenos Beğ türbe-i şerîfesi), ikincisi ise türbenin renevasyonun yapıldığı tarihi belirtmektir: [Rumi] 1326, [Hicri] 1328 (13 Ocak 1910 - 3 Ocak 1911).

Evrenosoğulları hanedanının kurucusunun ismini içerdiği bilinen üç kitabeden biri oluşu bu kitabeyi daha da ilginç kılmaktadır. Bu kitabelerden diğer ikisi, Traianoupolis'deki 1390 yılı civarında yapılan hanı bir zamanlar süsleyen [**Kitabe I: Resim 2** yukarıda] kitabe ile bir zamanlar Yenice-i Vardar'da türbesindeki lahdini süsleyen 1417 tarihli mezar taşının [**Kitabe IV: Resim 11** yukarıda] orijinal iki parçasının alt kısmıdır.

Tekrar hatırlayacak olursak, bu restorasyonun tamamlanmasından sadece iki yıl sonra Evrenosoğulların anayurtlarından göçleri başlamış ve 1923-1924 mübadelesinde de geriye kalan aile üyelerinin buradan çıkarılmaları ile yüzyıllardır bölgede hüküm süren hanedanın varlığı sona ermiştir.³⁹

Yenice-i Vardar'daki (Giannitsa) Hacı Evrenos'un türbesinin tarihinin izini sürmek

17. yüzyıl Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi'nin sağladığı bil-

³⁹ Bu fotoğrafları kendisiyle paylaştığımız Osmanlı mimari tarihçisi Profesör Baha Tanman (İstanbul Üniversitesi) bu gün ayakta olan yapının tipik bir 19. yüzyıla âit mimari/mahalli eser olduğu konusunda bizimle aynı fikri paylaşmıştır. Tanman, gerçekte bugün mevcut olan yapının, 1895-1896 restorasyonundan çok en son yapılan 1910 renovasyonunu yansıttığını ileri sürmektedir.

gilerin yardımı, türbenin iç ve dışının 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyılda çekilmiş fotoğrafları ile birlikte (ve yukarıda tartışılan kitabeleri), Veria Ephorate arkeolojistleri tarafından yapılan 2006-2007 restorasyon/kazının ön sonuçları da dikkate alınarak bu önemli erken 15. yüzyıl dönemi ziyaretgâh alanının tarihini şu şekilde yeniden ortaya koymak mümkündür.

Evliya, 1668 yılındaki ziyaretinde gördüğü türbeyi şu şekilde tasvir etmektedir:

Gâzî Evrenos: Bu şehir içre bir kursum örtülü kârgîr bir kubbe-i ra'nâ içinde medfûndur. Amma bu kubbe-i müşebbe-kin [?] [sie. musaykal] içi iki kat meşhed-i gâziyândır. Aşağı zîr-i zemîn yanına üç ayak taş nerdübân [p.79] ile enilir kabri-şerifin bir tûlânî mermer sanduka içinde Gâzî Evrenos me'nûs olup yatır bir muzlim zîr-i zemîndir. Amma bu zîr-i zemîn üstündeki soffada yine ol kubbe içinde bir mermer sanduka dahi var. Başu ve ayağı ucundaki hiçe [Not: metindeki 'hice'yi müstensih yanlış olarak yazdığını farketmiş ve üzerini çizmiştir.] taşındaki na'ş-ı şerîfleri aşağı zîr-i zemîndeki mermer sanduka içinde medfûndur. Hiçbir vilâyetde bu tarz üzere mebnî bir kabri-münevver manzûrumuz olmamışdır.⁴⁰

Ne yazık ki Evliya türbenin dışıyla ilgili detaylı bilgi vermemekte sadece şu yorumda bulunmaktadır: “*Ve kubbe-i âlî olmağile etrafı revzenler ile müzeyyen olmuş kasr-ı irem-misâl bir kubbe-i pür-nûrdur.*”⁴¹ Evliyâ'nın bu sözlerle bugünkü yapıyı tarif etmediği kesinlikle açıktır. O, 1668'deki ziyareti ile yapının içinin çekilmiş en eski, yani yaklaşık 1935'de çekilen fotoğrafı arasındaki iki yüz elli yıllık zaman dilimi içerisindeki bir tarihte yenilenen türbenin daha önceki şeklini görmüş olmalıdır. Evliyâ'nın tasvirinden orijinal yapının, yeni bulunan ve hala kimliği belirlenememiş 15. yüzyıl türbesi gibi (Bugün Agia Paraskevi Kilisesi'ne dönüştürülmüştür) klasik iki katlı bir türbe olduğu anlaşılmaktadır, [bakınız: **Resimler 6** ve **7** yukarıda: s. 23]. Bu yorum bu gün var olan yapının şekli ve 19. yüzyıl Osmanlı binasının (neo-klasik dokunuşlarla tamamlanmış) [**Resim 21**] tüm izlerini taşımasıyla da desteklense de eski türbe yerinde onun etrafında yapılmış bir binadır (aşağıdaki fotoğrafın sağ

⁴⁰ Evliyâ, 2003, s. 78-79.

⁴¹ Evliyâ, 2003, s. 79.

tarafında dışarı çıkmış bölüm) [**Resim 22**].

Resim 21⁴²

Resim 22⁴³

Resim 23⁴⁴

2004 yılında çekilmiş fotoğrafında ki restore edilmemiş şekilde [**Resim 23**], türbenin dışındaki orijinal dekorun farkedilebilmesi, bu konuda eğitilmemiş bir göz için zordur. Ancak, restorasyonu gerçekleştiren mimarlar, burayı ziyaret eden Evrenos ailesi mensuplarını, dış restorasyonda kullanılan bütün motiflerin orijinal dekorun günümüze kadar gelebilen kısımların-

⁴² H. Lowry tarafından çekilen fotoğraf (2008)

⁴³ H. Lowry tarafından çekilen fotoğraf (2008)

⁴⁴ H. Lowry tarafından çekilen fotoğraf (2004).

dan çıkarılan kalıplar baz alınarak yapıldığı konusunda ikna etmişlerdir.⁴⁵ Eğer bu doğruysa, restore edilmiş ön cephedeki neo-klasik motifler orijinal tasarıma uygun olmalıdırlar [**Resim 24**].

Resim 24: H. Lowry tarafından çekilen fotoğraf (2008)

Binanın dış restorasyonu ile ilgili olarak yorum gerektiren diğer bir nokta da

mimarların bu yapının 20. yüzyıl fotoğraflarına yeterli dikkati göstermemiş olmalarıdır. Özellikle de bu çalışmada 1935’lerde çekilmiş fotoğraf olarak tanımlanan resimde [Bakınız: **Resimler 1 ve 3**], türbenin yan kanadındaki Hacı Evrenos’un gömüldüğü bölümün üzerindeki kubbe ve karşısında altlarında diğer aile üyelerinin defnedilmiş olduğu tahmin edilen sıra halindeki daha küçük kubbelerin varlığı açıkça görülmektedir. Nedeni anlaşılabilir bir şekilde, mimarlar yapı tasarımının bu asıl parçasını yok saymayı tercih etmişler ve Evrenos’un üzerindeki kubbenin yerinde dairesel bir pencere bırakmışlardır [Bakınız: **Resim 13**].

Türbenin içine anlamlı bir restorasyon uygulanamamasının başlıca nedeni restorasyon mimarlarının, çalışmaların büyük bir bölümü oldukça ilerledikten sonra Evrenos ailesi mensuplarında bulunan türbenin için gösteren fotoğrafların varlığından haberdar olmalarıdır. G. Ersin Evrenos’un 2007’deki ziyareti sırasında kendilerine türbenin içini gösteren fotoğrafların kopyalarını vermesi sayesinde bu fotoğraflardan haberdar olabilmişlerdir.⁴⁶

⁴⁵ Bu bilgi H. Lowry’e, 2008 yılı kışında eşi ve oğlu ile Yenice-i Vardar’ı ziyaret eden Özer Gazievrenosoğlu tarafından verilmiştir. Naklettiklerine göre türbeyi gezerken kendilerine eşlik eden restorasyon mimarları bu tarzda bir açıklama yapmışlardır.

⁴⁶ Açıkça söylemek gerekirse Yunan Kültür Bakanlığı Arkeoloji Servisi’nin Bizans ve Bizans sonrası bölümü Veria Ephorate’ı Osmanlı sanat ve mimarisi üzerine eğitilmiş bir arkeolojist/mimardan yararlanabilirdi. Aynı şey Türkiye’de restorasyonları yapılmakta olan Osmanlı eserleri için de söyle-

Resim 25⁴⁷

Resim 26: resim 18 ile aynı

Bu olumsuzluklar bir tarafa şu husus inkâr edilmemelidir: şöyle ki, her ne kadar içi sadece bir zamanlar olduğu haline çok az benzese de, tamamen harap durumdaki bir eserin modern bir şekilde yeniden inşası/restorasyonu gerçekleştirilmiştir. Evrenos'un kemiklerinin, ev sahipliği yapması için inşa edilen ve 1417-2006 yılları arasında, yani, son 589 yılda bulunduğu yere, geri gelip gelmeyeceğini ise zaman göstere-

nebilir. Kavala ve Thessaloniki Ephorate'ları tarafından Batı Trakya'da ve Doğu Makedonya'da gerçekleştirilen Osmanlı eserlerinin minimalist ve detaylara çok dikkat edilerek yapılan yüksek kaliteli restorasyonlarının aksine Evrenos türbesi restorasyonunda beceriksizce yapılan Evrenos'un iskelet kalıntılarının mezarından çıkarılması, modern tuvalet tesisatının ve merkezi ısıtma kaloriferlerinin yerleştirilmiş olması ve detaydaki özen eksikliği dikkati çekmektedir. Bu anlamda bu restorasyon Yunan Arkeoloji Servisi'nin gerçekleştirdiği yüksek seviyeli Osmanlı eserleri restorasyonlarına uymamaktadır.

⁴⁷ Fotoğraf, 2008 yılında H. Lowry tarafından çekilmiştir.

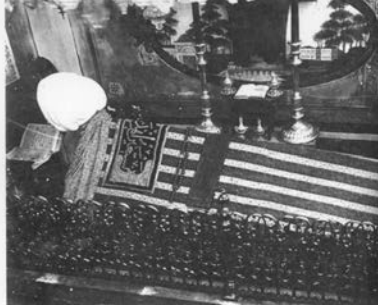
cektir. Eğer bu gerçekleşirse restorasyon tam anlamıyla tamamlanmış olacaktır.

Günümüze kadar gelen 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında çekilen türbenin içini anlatan seri fotoğrafların, bu gün hala ayakta olan binada, yani, Mehmed Şefik Paşa ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği 1885-1886 restorasyonunu takip eden dönemde çekildikleri açıktır.

Önceden tartışıldığı gibi, Hacı Evrenos'un gerçek lahdinin olduğu odayı aşağı sağ köşede gösteren, **54.** ve **55. Resimler** türbenin içinin iki farklı görünümünü anlatmaktadır.

Resim 27⁴⁸

Resim 28⁴⁹

Üçüncü fotoğraf Hacı Evrenos'un [**Resim 27**], Mehmed Şefik Paşa tarafından gerçekleştirilen 1887-1888 restorasyonu sırasındaki lahdini göstermektedir. Dördüncü fotoğraf [**Resim 28**], 1910'da gerçekleştirilen en son restorasyonu yansıtmaktadır.

Eğer bu yorum doğru ise, 1910 renovasyonlarında tamamen yeni duvar süslemeleri yapıldığını kabul etmemiz gerekecektir. Çünkü bu süsleme ve dekorlar [**Resim 28**] hâlen mevcut olan ve 1887-1888 restorasyonunda yapıldığı bilinen süslemelerle herhangi bir benzerlik göstermemektedirler [**Resim 27**].

Bu denkleme 1887-1888 restorasyonundan günümüze gelemeyen kitabenin, türbenin tamamen harabeye döndüğüne ve

⁴⁸ Özer Gazievrenosoğlu'nun aile fotoğraf albümünden

⁴⁹ Özer Gazievrenosoğlu'nun aile fotoğraf albümünden

Mehmet Şefik Paşa tarafından yeniden inşa edildiğine dâir açıkça verdiği bilgileri de ilâve edecek olursak, bu gün ayakta duran yapının 19. yüzyıl sonları hatta 20. yüzyıl başlarında Hacı Evrenos'un orijinal mezarı üzerine inşa edilmiş olduğunu söylemek ihtimalden öte bir kesinlik kazanacaktır. Eğer durum böyle ise, o zaman bölgedeki bütün mezar taşları ve kalıntıların da yeniden inşa sırasında yeni yapıda toplandığını ve yeni yapılan sandukaların içlerine defn edildiklerini söyleyebiliriz. **[Resim 23]**.

Resim 29⁵⁰

Evliyâ'nın türbenin içi ile ilgili yazdıklarını aile fotoğrafları ve yakın zamanda yapılan kazı/restorasyon sonuçlarıyla karşılaştıracak olursak, anlattıklarıyla ilgili olarak bir şüpheye düşmemize gerek olmadığını görürüz. Hem tasvir ettiği türbenin alt kısmında **[Resim 29]** içinde Hacı Evrenos'un gömülü olduğu uzun mermer lahid ve hem de, ziyareti sırasında üst bölümdeki ikinci lahdin baş ve ayak ucunda duran iki mermer kitabe **[Resim 30]**, bugünkü duruma tamamen uymaktadır. Yeni kazıda çıkarılan mermer lahdin Evrenos'un kalıntılarının bulunduğu lahid olduğu açıktır.

Bir zamanlar lahdin baş ve ayak ucunu süsleyen iki kitabe, bu güne kadar ulaşabilmiş ve 1668'de Evliyâ'nın tarih de dahil olmak üzere naklettikleriyle tamamen uyuşmaktadır **[Resim**

⁵⁰ Lowry, 2008, s. 60. Fotoğraf, F. Karagianni'nin lütufkâr müsadeleriyle.

30]. 1990'lar gibi geç bir tarihte bu iki mermer kitabe, Kasım 2006'daki kazıda çıkarılan Hacı Evrenos'un kemiklerinin de bulunduğu yerin üzerindeki duvara yerleştirilmiştir.

Hacı Evrenos'un anısına gösterilen (ve hâlâ da gösterilmekte olan) büyük saygı ile 20. yüzyıl başlarında (1910) soyundan gelenler, Yenice-i Vardar'daki türbesinin en son restorasyonunu gerçekleştirmişler ve bu olayın anısına hâlen mevcut olan kitabeyi giriş kapısının üzerine yerleştirmişlerdir. [Bakınız yukarıda: **Kitabe VII.:** s. 96 yukarıda].

Resim 30⁵¹

Sonuç

Evrenosoğulları hanedanının kurucu atası Hacı Evrenos'un süre gelen önemine Giannitsa'daki (Yenice-i Vardar) türbesinin girişinin üzerinde hala duran yukarıda bahsettiğimiz restorasyon kitabesinin varlığından daha iyi bir örnek olamaz. Eğer ölümden beş yüz yıl sonra bile neslinden gelenler son istirahatgahının bakımını yaptırıp renove/restore ettiriyorlarsa, demek ki Evrenos Bey, onların nezdinde hala önemini ve değerini korumaktadır.

Bu son restorasyon/renovasyon tamamlandıktan bir iki yıl

⁵¹ Fotoğraf 2007 yılında H. Lowry tarafından çekilmiştir.

sonra ailenin burada asırlardır süren varlığının sona ermeye başladığını göz önünden bulduğumuzda, bu husustaki davranışlarının anlam ve önemi daha da belirgin hale gelir. 1912’de, İkinci Balkan Savaşı sırasında Yunan ordusunun kente girişinden sonra, 135’den fazla aile mensubu ve hizmetlileri götürebilecekleri eşyalarını toplayarak Selânîk’e (Thessaloniki) doğru yola koyulmuşlardır. Buraya ulaştıklarında, İskender Paşanın oğlu Yusuf Sabri Beğ bir gemi satın almış ve ailenin Yenice-i Vardar kolunun (İki Yürekli Ali Beğ’in altsoyları) büyük bir bölümü bu gemiye binerek İstanbul’a hareket etmişlerdir. Evrenosoğulları’nın ondört neslinin ortaya çıkardığı çok sayıda mimari eseri ve belirsiz sayıdaki akrabalarını arkalarında bırakmışlardır. Geride kalan aile üyeleri şehirde 1923-1924 tarihlerine kadar kalmış, yeni oluşan Türkiye Cumhuriyeti ile Yunan Krallığı arasında imzalanan nüfus anlaşmasına (mübadele) göre süratle hiçbir resmi muameleyi beklemeden Anadolu’ya gönderilmişlerdir.⁵² Yerlerine, yani şimdi tamamen Yunan şehri olan Giannitsa’ya Anadolu’dan (başlıca Pontus ve Kapadokya’dan) ve doğu Trakya’dan (günümüzdeki güney Bulgaristan’dan) gelen Yunan Ortodoks mülteciler yerleştirilmişlerdir. Bu yeni gelenler fakirleşmiş ve evlerinden ve yerlerinden koparıldıkları için de mutsuzdular. Tek amaçları yaşamlarını sürdürmek olduğundan, giden Evrenosoğulları’nın mirasını korumak gibi bir düşünce ve arzuları da yokdu.

Yeni restore edilen türbe de dahil olmak üzere Evrenosoğulları’nın arkalarında bıraktıkları bütün eserler geçtiğimiz yüzyılda farklı amaçlarla kullanılmıştır. Türbenin 2003’e kadar, (Lowry tarafından ilk defa ziyaret edildiğinde), bazı genç Giannitsa’lılar tarafından parti düzenlenen bir mekân olarak kullanıldığı yerdeki boş şişeler ve şırıngalarla duvarlardaki graffitilerden anlaşılmalıdır [Bakınız: **Resim 12**: yukarıda].

2006’da Veria Ephorate’da çalışan arkeologlar türbeyi eski şekline döndürme çalışmalarını başlatmışlardır. O zamandan beri tam restorasyona alınmış (bu çalışma sırasında Hacı Evrenos’un gerçek yeraltı mezarı ve kalıntıları bulunmuştur) ve bu-

⁵² Bazı aile üyelerinin Yunanistan’da kalarak Ortodox olup olmadıkları bilinmemektedir. Ancak Atina telefon rehberinde ‘Evrenosoğlu’ soyadlı kişilerden bunun mümkün olduğunu çıkarabiliriz.

gün türbenin dış görünümü yüzyıl kadar önce burayı terkeden son aile üyeleri zamanındaki haline daha fazla benzemektedir.⁵³

Yakın zamanda şehre aile üyeleri (Ersin Evrenos ve Özer Gazievrenosoğlu dahil) yaptıkları ziyaretler sırasında, türbenin yeni restorasyonunu takiben Giannitsa'nın Osmanlı egemenliği sırasındaki tarihine gecikmiş ilgileri artmaya başlayan şehrin resmi makamlarınca sıcak bir kabul görmüş ve misafir edilmişlerdir. Özellikle, belediye başkanı Nikolaos Papanikolaou, 'DEBAG' Başkanı Eleni Pişmiş ve yerel tarihçi Helen Mavrokefalidou, bu yeni başlatılan çalışmalara öncülük etmektedirler. Hatta belediye başkanı yerel idarenin Giannitsa'daki kalan bütün Osmanlı eserlerini restore edeceğini taahhüt edecek kadar ileri gitmiştir.

Bütün bu eserler, Hacı Evrenos ve altsoylarının aktivitelerine doğrudan işaret ettiklerine göre, hanlar (esnaf için atölyeler),⁵⁴ kervansaraylar (kervan ve tüccarlar için kalınacak yerler),⁵⁵ camiler (Cuma namazı kılınan),⁵⁶ mescidler (yakındaki

⁵³ Lowry, 2008: s. 58-63. Gerçekten, mimarların bu alanla ilgili 20. yüzyıl fotoğraflarına yeterli dikkati göstermemiş olmaları yapının dış restorasyonun yorum gerektiren diğer bir noktasıdır. Özellikle, bu çalışmada 1935'de çekilmiş fotoğraf olarak etiketlenen resimlerde [Bakınız: **Resimler 1 ve 3**: s. 20-21 yukarıda], türbenin yan kanadındaki altında Hacı Evrenos'un gömüldüğü kubbe ve karşısında sıra halindeki daha küçük kubbelerin (altlarında diğer aile üyelerinin defnedilmiş olduğu tahmin edilen) varlığı açıkça anlatılmaktadır. Nedeni anlaşılabilir bir şekilde, mimarlar yapı tasarımının bu asıl parçasını yok saymayı tercih etmişler ve Evrenos'un üzerindeki kubbenin yerinde dairesel bir pencere bırakmışlardır [Bakınız: **Resim 13** yukarıda]. Ancak bu küçük tenkitle birlikte harabe konumunda bir binanın restorasyonla güzel bir eser haline getirilmiş olması da göz ardı edilmemelidir. Evrenos'un kemiklerinin, ev sahipliği yapması için inşa edilen ve 1417-2006 yılları arasında, yani, son 589 yılda, bulunduğu yere geri gelip gelmeyeceğini ise zaman gösterecektir. Eğer bu gerçekleşirse restorasyon tam anlamıyla tamamlanmış olacaktır.

⁵⁴ Evliya Çelebi, 2003: s.77'de belirtildiği üzere Yenice-i Vardar 7 adet han bulunmaktaydı.

⁵⁵ Evliya Çelebi, 2003: s. 77'de Hacı Evrenos tarafından inşa ettirilen bir kervansaraydan bahsetmektedir.

⁵⁶ Ayverdi, 2000: s. 319-321 (Vakıflar Müdürlüğü'nde bulunan kayıtlara dayanarak) 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında hala ayakta kaldığı bilinen, en az 11'inin Evrenos ve neslinden gelenler tarafından inşa ettirilmiş 17 camiye işaret etmektedir; Evliya Çelebi, 2003: s. 77'de, 1668 yılın-

küçük camiler),⁵⁷ türbeler,⁵⁸ imaretler (fakirler için aş evleri),⁵⁹ hammâmlar,⁶⁰ medreseler,⁶¹ mektepler,⁶² çeşmeler⁶³ ve sebiller (çeşmeler ve su dağıtım istasyonları),⁶⁴ su yolu/su kemeri⁶⁵ ve görkemli sa'at kulesi (çok katlı saat kulesi)⁶⁶ dahil yaptıkları çeşitli binalar, bu aile mensuplarının Yenice-i Vardar'ın ilk oluşumunda ve güzelleştirilmesindeki oynadıkları rolün değerlendirilmesini mümkün kılacaktır.

daki ziyareti sırasında şehirde 17 camii ve mescidin olduğundan bahsetmekte ve Evrenos ailesinin üyeleri tarafından vakfedilen 5 caminin isimlerini vermektedir.

⁵⁷ Evliya Çelebi, 2003: s. 77 her ikisi de Hacı Evrenos'un neslinden gelenler tarafından inşa ettirilen iki mescidden bahsetmektedir; Ayverdi, 2000: s. 320-321, ise 2'si Evrenosoğulları tarafından inşa ettirilmiş 3 mescidden bahsetmektedir.

⁵⁸ Evliya Çelebi, 2003: s. 77-79 Evrenosoğulları tarafından veya onlar adına inşa ettirilmiş 3 türbeden bahsetmektedir. Ayverdi, 2000: s. 320 ve 322, Evrenos ailesi üyeleri tarafından veya adlarına inşa ettirilmiş 3 türbeyi anlatmaktadır.

⁵⁹ Evliya Çelebi, 2003: s. 77'de aile üyesi tarafından yaptırılan şehirdeki 3 imareten bahsetmektedir; Ayverdi, 2000: s. 321, Hacı Evrenos ve neslinden gelenler tarafından yaptırılan üç imareten bahsetmektedir.

⁶⁰ Evliya Çelebi, 2003: s. 77 Hacı Evrenos ve neslinden gelenler tarafından yaptırılan 3 hammâmdan bahsetmektedir.

⁶¹ Evliya Çelebi, 2003: s. 77 Hacı Evrenos tarafından yaptırılan şehirdeki 1 medreseden bahsetmektedir; Ayverdi, 2000: s. 321 tümünün Hacı Evrenos ve neslinden gelenler tarafından yaptırılan 3 medreseden bahsetmektedir.

⁶² Evliya Çelebi, 2003: s. 77 üçü Evrenos ailesi üyeleri tarafından yaptırılmış 7 mektepten bahsetmektedir.

⁶³ Evliya Çelebi, 2003: s. 77 vakfedenlerin isimlerini vermediği, şehirdeki 22 çeşmeden bahsetmekte ve han'ın önündeki Pazar yerinde hayırsever bir kimse tarafından üzerinde şehri ziyarete gelenlerin bir araya toplanacağı sayvan yaptırılan dört gözlü bir çeşmeyi de tanımlamaktadır.

⁶⁴ Evliya Çelebi, 2003: s. 78 içme suyunun dağıtımında kullanılan 41 sebili tanımlamıştır.

⁶⁵ Evliya Çelebi, 2003: s. 78 1668 yılındaki ziyareti sırasında Gâzî Yaylası bölgesinden su getiren su yolu'nun harap durumda olması sonucu şehirde yaşanan susuzluğu anlatmaktadır; Ayverdi, 2000: s. 322 Hacı Evrenos tarafından inşa ettirilen ve torunu Hacı Ahmed Beğ tarafından 1504 tarihli vâkfiyyesinde anlatıldığı şekilde genişletilen su yolu hakkında bilgi vermektedir.

⁶⁶ Kiel, 1971: s. 321-323 1753-1754 yıllarında Hacı Evrenos'un neslinden gelen Şerif Ahmed tarafından yaptırılan saat kulesi üzerindeki kitabeyi yorumlamıştır; Bakınız: Ayverdi, 2000: s. 320.

Evrenos Ailesinin Giannitsa'daki (Yenice-i Vardar) Sadece 20. Yüzyıl Başlarındaki Fotoğrafları Dolayısıyla Bilinen Eserleri

Hacı Evrenos'un inşa ettirdiği su tesisat sistemi

Yenice-i Vardar'daki su sistemi inşaatına ait en erken referansa Hacı Evrenos'un torunu Hacı [Şemseddin] Ahmed Beğ'in 1498 tarihli vakfiyyesinde rastlanmaktadır. Ahmed Beğ bu vakfiyede, atası tarafından vakfedilen ve inşa ettirilen su yolunu ve su tesisat sistemini genişletmesinden bahsetmektedir. Bu belge, Ahmed Beğ'in genişletme ve şehrin su tesisat sisteminin bakımı ve ayakta tutulması için sağladığı fonlara özel yer vermektedir.⁶⁷

Son bir kaç yılda Giannitsa'ya gerçekleştirdiği kısa beş gezi sırasında Heath Lowry, özellikle Evliya Çelebi'nin bu konuda verdiği bilgilerden yola çıkarak su yolunun günümüze kadar gelebilmiş kalıntılarının varlığı konusunda orada oturanlardan bilgi almaya çalışmıştır. 17. yüzyıl seyyahı Evliya Çelebi bu konuda şu bilgileri vermektedir:

a) Ve cümle 22 aded âb-ı hayât çeşmesârları vardır. Cümleden çâr-sû içinde hânlar önünde dörd gözlü çeşme-i ayn-ı zülâli cân-perveri var kim her uyûnu lülelerinden âdem bâzûsu kalınlığı cereyan edüp andan taşup aşağı Tabhâne-i ibret-nümâ çârsûsu-na gider gayet lezîz ve nâfi' âb-ı nâbdır. Bu çeşmesâr üzre sâhi-bü'l-hayrât bir kasr-ı âlî inşâ edüp cemî'i ehl-i sefer garîbü'd-di-yâr kimesneler anda cem' olup görüşüp bilişirler, bir mecma'u'k irfan kasr-ı zîbâdır. Dahi cümle çeşmesârlarm âb-ı revanları cümle Gâzî yaylasından gelir. Lâkin bu şehre göre suyu azdır. Mürûr-ı eyyam ile yolları rahnedâr olmuştur.

[22 tane hayat başıslayan çeşmeleri vardır. Bunlardan çarşı içinde hanların önünde dört gözlü canlar besleyen tatlı sulu bir çeşmesi vardır ki her gözünün lülelerinden bilek kalınlığında su akıp taşarak tabakhane çarşısına gider. Gayet lezzetli ve faydalı bir sudur. Bu çeşmenin üzerine hayır sahibi bir kimse bir yüksek bina yaptırmıştır. Yolcular burada toplanıp, görüşür tanışır- lar. İrfan sahiplerinin toplandığı güzel bir kasırdır. Tüm çeşmelerden akan sular Gazi yaylasından gelir. Ama bu şehre göre su azdır. Gecen zaman içerisinde su yolları harap hale gelmişlerdir

⁶⁷ Ayverdi, 2000: s. 320 & 322. Bakınız: Başbakanlık Arşivi: [EV.VKF19/1](#)

[Not: Vurgu bizimdir];

b) Âb [u] hevâsı lafîf nice yerde aynü'l-hayât misilli kaynak sularının nicesini künkler ile zîr-i zemînden şehrin imaretlerine götürmüşler. [Su ve havası güzel, ve bir çok yerde hayat veren bir çok doâal su kaynağının sularını yeraltı kanalları ile şehrin imaretlerine götürmüşler [Not: Vurgu bizimdir].

Altı çizili satırlardan şehrin su sistemi ile ilgili şu sonuçları çıkarabiliriz: 1) suyun kaynağı şehrin 12-15 kilometre kadar batısındaki ‘Gazilerin Yazlık Otlığı’ olarak bilinen Paiko[n] dağının eteklerinden başlamaktadır; 2) sular birbirini takip eden su yolları ve ‘yeraltı kanalları’ ile şehre taşınmıştır; 3) sebiller (su dağıtım merkezleri) ve şehrin çeşitli yerlerinde bulunan toplam 22 çeşmeden serbestçe dağıtımı yapılmıştır.

Şehrin yaşlılarından bazıları 20. yüzyıl başlarına ait ve Osmanlı egemenliği sırasında şehre su taşıyan su kanallarının kalıntılarını gösteren kartpostaldan [1918 tarihli] sistemin bir bölümünü kesin olmasa da tanımlayabilmiştir [**Resim 31**]. Resmin üst sol bölümünü büyüttüğümüzde [**Resim 32**] görülen, bir çeşit su toplama alanı, maksemi, olabilir, (yani, dağdan şehre su getiren kanalların şehirde bittiği yer.)

Gerçekten, Fotoğraf daki uzun binadan bir çeşit büyük bir borunun çıktığı görünmektedir. Muhtemelen bu şehir yaşlılarının anlattığı eski su sistemi olabilir. Eleni Mavrokefalidou’ya hem fotoğraf hem de yerel halkın konuyla ilgili anlattıklarını bizimle paylaştığı için teşekkür ederiz.

Resim 31⁶⁸

Resim 32

⁶⁸ Mavrokefalidou (2005).

Kartpostalın üzerindeki notta 18 Temmuz 1918 tarihi olduğuna göre fotoğraf bize o tarihteki *{terminus ad quem}* bir sokak görüntüsünü sunmaktadır.

Evrenos'un Yenice-i Vardar'daki han/kervansarayı

Hacı Evrenos yaklaşık 1456 ve 1417 yılları arasında Balkanlar'da batıya doğru ilerlemenin her merhalesinde farklı türlerde binalar inşa ettirmiş ve vakfetmiştir. Ayakta kalanlar arasında inşa ettirdiği han/kervansaraylar (tüccar ve gezginler için konaklama yerleri) dikkat çekmektedir. Bunlar arasından günümüze ulaştığı bilinen bir tanesi Batı Trakya'daki Traianoupolis bölgesindedir (Ferecik'in [Yunanca: Feres] beş mil kadar güney doğusunda) [Bkz. **Resim 3**: yukarıda].

Eleni Mavrokefalidou'nun Giannitsa üzerine yaptığı çalışmada yer verdiği erken dönem fotoğrafları arasında, Yenice-i Vardar'da inşa ettirildiği bilinen Evrenos han'ına ait var olan tek resim özellikle dikkati çekmektedir.

Bu tesisle ilgili ilk bilgilerimizi 17. yüzyıl seyyahi/gezgini Evliya Çelebi'ye borçluyuz:

Ve cümle bir aded kârbânsarây-ı mihmân revân-ı hasbîsi var. Ol dahi Gâzî Evrenos Beğ'in hayrâtındandır kim şeb [ü] rûz beşer yüz altışar yüz kadar atlılar konup her ocak başına birer bakır sini ta'âm ve âdem başına birer nân ve birer şem'-i revgan ile birer şem'dân ve her at başına birer tobra alîk-ı esbân gelüp cemî'i âyende vü revendegâna ta'âm-ı bî-minneti tenâvül edüp def-i cî'ân etdikde sâhibü'l-hayrâta her âdem birer Fatiha tilâvet edüp rûh-ı hayratı şâd ederler. Hakka ki hayrât-ı azî-medir. [Ve buraya gelip gidenlerden para alınmadan hizmet veren bir adet kervansarayı vardır. Burası da Gazi Evrenos'un hayrâtındandır. Beşer yüz altışar yüz atlılar konakladıklarında her ocak başına birer bakır sinide yiyecek ve adam başına bir ekme, birer mum ve şamdan ve her at başına birer torba yem verilir. Buraya gelen ve gidenler, kendilerine karşılıksız sunulan yemekleri yiyip karınlarını doyurduktan sonra bu hayratı onlara sağlayanın ruhuna birer Fatiha okuyup ruhunu şâd ederlerdi. Gerçekten bu büyük bir hayırseverliktir].

Şehrin 14. yüzyıldaki kurucusunun vakfettiği bu kervansaray, bir bölümü **Resim 33'**de, resmin sol tarafında görünen bina olmalıdır. Resmin çekildiği tarih bilinmemekle beraber görünen

askerlerin üniformalarından Birinci Dünya Savaşı öncesinde çekilmiş olabileceği ortaya çıkmaktadır. Bu yorum, şehrin 20. yüzyılı başlarındaki tarihi ile ilgili bildiklerimizle desteklenmektedir. İlki 1912’de İkinci Balkan Savaşı sırasında ve diğeri de 18 Eylül 1944’de ikinci Dünya Savaşı sırasında olmak üzere şehir iki kere yanarak kül olmuştur. Yunan ordusunun şehre girişinden sonra yaşanan ilk büyük yangın Yenice-i Vardar’ın Türk bölgesinin yani, **Resim 33**’de görüntülenen alanın yok edilmesiyle sonuçlanmıştır. Olayların sıralanmasına bakılırsa, askerlerin hatıra fotoğrafı çektiği de görünen bu resim Yunan ordusunun 1912’de şehre girişinden sonra ve yangından önce çekilmiş olmalıdır.

Resim 33⁶⁹

⁶⁹ Mavrokefalidou (2005)